

Способи запису слов'янських мов: від глаголиці до латинки

Будь-яка система писемності, по суті, відрізняється одна від одної лише розміром одиниці мови, яку означає один письмовий знак. Загалом людство винайшло три такі системи: таку де один знак означає окремий елементарний звук або цілий склад, або ціле слово. Такі системи носять назви «фонетичне» (від грец. Φωνή – звук) письмо, «силабічне» (від грец. Συλλαβή – склад) і «логографічне» (від грец. Λόγος – слово) відповідно.

Найбільш широко сьогодні використовується саме фонетична (алфавітна) система – така система, яка має забезпечувати окремим символом (буквою, літерою) кожен елементарний звук (фонему) мови. Насправді в сучасних алфавітах не більше 20–30 букв, а кількість фонем дещо більше. Так, українська мова має 38 фонем [Ющук 2008, с. 73], а український алфавіт лише 33 букви.

Логографічне письмо, незалежно одне від одного, в історії людства було винайдено принаймні двічі – у Давній Месопотамії близько п'яти тисяч років тому і Мезоамериці приблизно дві тисячі шістьсот років тому. Дискусійним залишається питання про самостійне винайдення логографічної писемності у

Давньому Єгипті і Китаї [Даймонд 2020, с. 337]. А ось алфавітне письмо було винайдене лише один раз в історії людства – давніми фінікійцями близько XV ст. до н. е. Усі інші існуючі алфавіти були так чи інакше запозичені саме в них.

Слов'янські мови відносяться до балто-слов'янської гілки індоєвропейської мовної сім'ї. Вважається, що у II тис. до н. е. з'явилися окремі праслов'янські говірки, на основі яких у середньовіччі сформувалися сучасні слов'янські мови. До нас не дійшов жоден зразок праслов'янської писемності, тому праслов'янська мова існує лише у вигляді наукових реконструкцій, зроблених на підставі порівняння достовірно засвідчених слов'янських та інших індоєвропейських мов [Шушарина 2011, с. 150].

Сучасні слов'янські мови прийнято розділяти на три групи: східні, західні та південні. Українська мова належить до східнослов'янських. Перша письмова (літературна) слов'янська мова за походженням є південнослов'янською, її прийнято називати «старослов'янською», і в її основу було покладено південномакедонський (солунський) діалект [Коломієць 2000, с. 626]. Саме для неї братами-греками Кирилом і Мефодієм у IX ст. була винайдена перша система слов'янської писемності, яка увійшла в історію під іменем «глаголиця».

ГЛАГОЛИЦЯ										
ⴐ	ⴑ	ⴒ	ⴓ	ⴔ	ⴚ	ⴞ	ⴟ	ⴠ	ⴡ	ⴢ
а	б	в	г	д	е	ж	дз	з	и	и
⴦	⴬	⴨	⴩	ⴭ	⴮	ⴰ	ⴱ	ⴣ	ⴤ	ⴥ
и	г'	к	л	м	н	о	п	р	с	т
⴦	ⴰ	ⴢ	ⴤ	⴬	⴮	ⴰ	ⴢ	ⴤ	⴦	⴨
у	ф	х	о	ш	ц	ч	щ	ь	ы	ь
⴬	ⴰ	ⴢ	ⴤ	⴬	⴮	ⴰ	ⴢ			
я	ю	е'	о'	йе'	йо'	ф	и			

Система глаголичного письма була створена Кирилом і Мефодієм близько 863 року. Існує декілька гіпотез стосовно основи глаголиці: грецький курсив, магічні й тайнописні знаки, латиниця, давньоєврейське, коптське

письмо, рунічні знаки. Без сумніву, існує зв'язок більшості літер глаголиці з грецькою графікою, окремих – із самаритянським різновидом давньоєврейської. Незважаючи на це, глаголиця вважається оригінальною графічною системою. Для новостворюваної системи письма святі брати не використовували вже готові накреслення літер, а створили характерні знаки. Можливо, це пов'язано з тим, що в Античності і в часи Середньовіччя літери ототожнювали з позначуваними ними звуками. Назва букви означала певний предмет або поняття, а її графічне накреслення було нічим іншим, як його стилізованим

графічним зображенням.

Пам'ять про те, що глаголицю створив саме Кирило, зберігалася досить довго. Так, у Київській Русі глаголицю називали «куруловицею» ще в XI ст. Пре це свідчить запис 1097 року новгородця Упиря Лихого, який дійшов до нас у списку XV ст.

[Німчук 2007, с. 291]. Але самі писемні пам'ятки, написані глаголицею з часів Кирила і Мефодія, не збереглися. Найдавніша глаголична пам'ятка датується кінцем IX – початком X ст. – це т. з. київські глаголичні листки. XI ст. датують Асеманієве, Зографське та Маріїнське Євангелія, Синайський Псалтир і Требник, Клоців збірник.

Існує два види глаголиці: заокруглена і кута́ста. Найдавніші пам'ятки писані саме заокругленою глаголицею, кута́ста з'явилася у XII ст. в Хорватії.

Первісно поширення глаголиці відбувалося в місцях діяльності Кирила і Мефодія – у Моравії та Паннонії. Після смерті Мефодія у 885 році латинське духовенство вигнало учнів Кирила й Мефодія із цих країн, і ті пішли на південь. Так глаголиця розповсюдилася на території сучасних Болгарії і

Македонії, де фактично використовувалася до XII ст. Але найміцніше глаголиця закріпилась у Хорватії. Там ця система писемності використовувалась аж до початку XIX ст., навіть у світській сфері, а в церковному вжитку функціонує і нині. У Хорватії глаголичне книгодрукування виникло у XV ст. Очевидно, що й власне термін «глаголиця» виник саме у Хорватії.

Глаголиця мала вжиток на Русі. Сюди вона потрапила з Болгарії та Македонії, однак пам'ятки, писані глаголицею, не збереглися. У давньослов'янських текстах трапляються лише окремі букви і слова, написані глаголицею.

В Україні глаголиця була відома в XVII ст., її використовували для тайнопису, наприклад, Памва Беринда.

З кінця X ст. в Болгарії, а потім і в інших слов'янських землях – Македонії, Сербії та Київській Русі – глаголицю починає витісняти кирилиця, а в Чехії, Моравії, Словаччині, Словенії та частково Хорватії – латиниця.

Отже, кирилична система письма, хоч і названа на честь святого Кирила, насправді з'явилася тільки в X ст. Її розробниками не могли бути святі брати Кирило й Мефодій. Розробили кирилицю вже їхні учні, найчастіше називають ім'я святого Климента Охридського (840–916). Він був серед тих, кого латинські місіонери вигнали з Моравії після смерті Мефодія. Климент був

прийнятий царем Борисом – правителем Першого Болгарського царства.

Кирилиця створена на основі унциального грецького письма, з якого було взято 24 літери. Для специфічних звуків слов'янської фонетичної системи були винайдені спеціальні знаки, більшість із яких пов'язані з глаголичними літерами. Кожна літера мала свою назву.

КИРИЛИЦЯ

А Азь	Б Богн	В Вьдн	Г Глаголи	Д Добро	Є Есть	Е Есьмь
Ж Животь	З Зьло	З Земля	И Иже	І Іжен	Ї Їнть	Ѓ Гервь
К Како	Л Людє	М Мьслѣте	Н Нашь	О Отгь	П Покон	Р Рьци
С Слово	Т Тьврдо	У Укъ	У Оук	Ф Ферть	Х Хьрь	Ѡ Отгь
Ц Ци	Ч Чьрвалъ	Ш Ша	Щ Шта	Ъ Ерь	Ы Ерь	Ь Ерь
Ѣ Ѧть	Ю Юнь	Ѧ Арь	Ѧ Эдо	Ѧ Ом	Ѧ Егь	Ѧ Одь
Ѧ Ѧта	Ѧ Ота	Ѧ Кси	Ѧ Пси	Ѧ Ѧнта	Ѧ Ижнн	Ѧ Ижа

Літери, запозичені з грецького алфавіту, мали і цифрове значення. Причому ці цифрові значення відповідали порядку літер грецького алфавіту, а не слов'янського.

Найдавнішою з нині відомих кириличних пам'яток є напис 931 року в

скельному монастирі біля с. Крепча в Болгарії. Найдавнішою кириличною книгою вважають Остромирове Євангеліє, яке датують 1056–1057 роками.

Прийнято

вважати, що кирилиця до Київської Русі

прийшла з Болгарії разом зі старослов'янськими богослужбовими книгами після запровадження на Русі християнства у 988 році. Однак відомий кириличний напис на корчазі з могили поблизу с. Гньоздова на Смоленщині, який датують першою половиною або третьою чвертю X ст.

Протягом історії кирилиця змінювала тип письма: устав, півустав, скоропис, курсив. Півуставне письмо було покладене в основу кириличних друкарських шрифтів [Німчук 2007, с. 291].

У Московському царстві в 1708 році Петр I увів для світських видань так

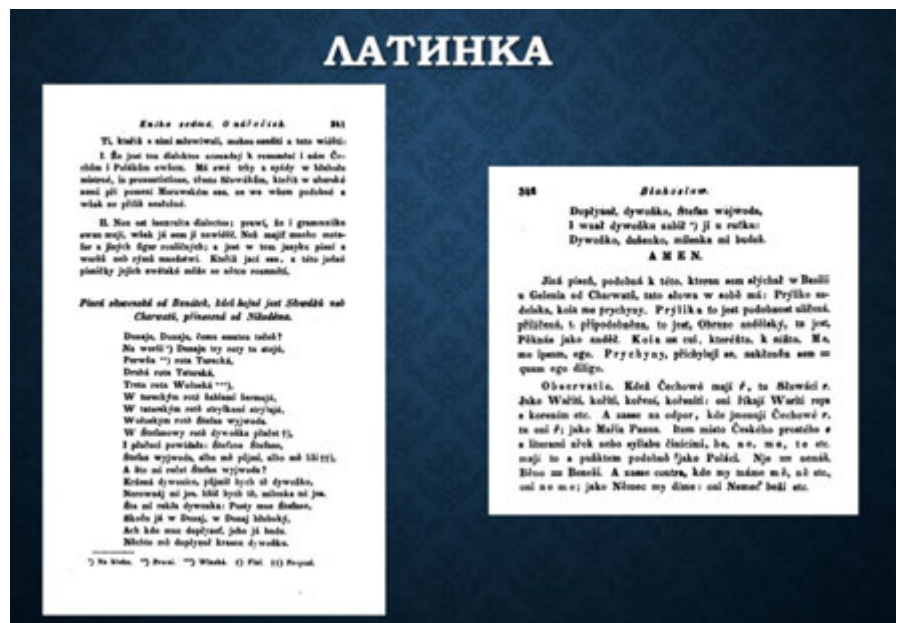
званий «гражданский шрифт». Петро I власноруч малював ескізи майбутніх нових літер. Але він не був тут оригінальним. Елементи такого шрифту в східнослов'янських друках з'явилися раніше, наприклад, на українських

землях у 1591 році у «Граматиці доброглаголивого еллино-словенського язика». А у виданнях часів Петра Могили такий шриффт уже широко використовувався [Гражданския буквы 1873–1879, с. 804].

Найпоширенішим способом письма у світі на сьогоднішній день є латинка. Більше ста мов світу способом свого офіційного запису вважають саме латинку. У західнослов'янських народів для запису текстів з кінця X ст. почали використовувати латинку. У XIX ст. латинку, паралельно з кирилицею, почали використовувати і деякі балканські слов'яни.

Питання про перехід, або хоча б про використання латинки для запису української мови, було поставлене більше треста років тому. Першим таким прецедентом можна назвати видання «Трагедії Руської», яка з'явилась у проміжку між 1609–1618 роками. Твір написано розмовною українською мовою, але для його запису використано латинку польського взірця. Також

можна згадати п'єсу «Трагедія, або Зображення смерті Івана Хрестителя» Якуба Галатовича, написану польською, але з двома інтермедіями українською. Також у чеській Граматиці 1571

Яна Благослава записано українську народну пісню «Дунаю, Дунаю чому смутен течеш?».

У 1834 році Йосип Лозинський виступив із пропозицією повного переведення руської (української) мови на латинську абетку, написавши статтю «Про впровадження польської абетки до руської писемності» («O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego») та опрацювавши (у рукописі) граматику руської (української) мови й видавши книгу «Ruskoje wesile» (1835).

В основу своєї абетки він поклав польський правопис [https://latynka.tak.today/works/abecadlo/].

Найближчим до офіційного запровадження був проект чеського славіста Йосифа Їречка, опублікований 1859 року Міністерством

культури і освіти Австрійської імперії. За задумом автора, латинізація мала сприяти творенню української мови як сучасної мови завдяки відокремленню від архаїчних церковнослов'янських та нових російських впливів [http://latynka.tak.today/works/proekt-jirecheka/].

Питання запровадження української латинки неодноразово порушувалося і в ХХ та ХХІ ст.

Дискусія навколо нього зводиться до двох основних проблем. По-перше, під сумнів ставиться сама доцільність такого запровадження,

адже українська мова традиційно послуговується кирилицею. По-друге, не

вироблені хоча б загальні принципи майбутньої української латинської абетки. Сьогодні існує близько 20-ти проєктів української латинки, але жоден з них не має не те що одностайної підтримки, а навіть схвалення більшістю.

Джерела та література

Гражданския буквы. 1873–1879. *Русский энциклопедический словарь*. Санкт-Петербург.

Даймонд, Дж. 2020. Ружья, микробы и сталь: история человеческих обществ. Киев.

Коломієць, В. Т. 2000. Слов'янські мови. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови. Київ

Німчук, В. В. 2007. Кирилиця. *Енциклопедія історії України. Т. 4: Ка-Ком*. Київ.

Шушарина, И. А. 2011. Введение в славянскую филологию: учебное пособие. Москва.

Ющук, І. П. 2008. Українська мова. Підручник. Київ.

URL: <http://latynka.tak.today/works/proekt-jirecheka/>.

URL: <https://latynka.tak.today/works/abecadlo/>.

Олег Ричок

провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу виставкової роботи МІДЦ